

Izdavač

Udruženje pravnika za medicinsko i zdravstveno pravo Srbije – SUPRAM
Institut društvenih nauka

Za izdavače

Dr Marta Sjeničić
Dr Goran Bašić

Urednici

Dr Marta Sjeničić
Institut društvenih nauka
Udruženje pravnika za medicinsko i zdravstveno pravo Srbije – SUPRAM

Milan Marković
Ujedinjene nacije

Recenzenti

Prof. dr Mirko Filipović
Prof. dr Olga Jović Prlainović

Korespodencija

Dr Marta Sjeničić
e-mail: office@supram.org.rs
Web: www.supram.org.rs

Dizajn i prelom: Đorđe Obradović

Lektura Milica Šarenac

Štampa: Finegraf, Bgd

Tiraž: 500 komada

Ovaj tematski zbornik rezultat je projekta „Standardi u pružanju zdravstvene zaštite osobama smeštenim u rezidencijalne ustanove“, koji je finansijski podržala Evropska unija uz sufinansiranje Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom Vlade Republike Srbije.

Sadržaj tematskog zbornika isključivo je odgovornost SUPRAM-a, i ni na koji način ne predstavlja stavove Evropske unije, niti Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom Vlade Republike Srbije.

OBEZBEĐIVANJE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE OSOBAMA SA MENTALNIM SMETNJAMA U SKLADU SA LJUDSKO-PRAVNIM STANDARDIMA

Udruženje pravnika za medicinsko i zdravstveno pravo Srbije – SUPRAM
Institut društvenih nauka
Beograd, 2017

PRIKAZ PROJEKTA „STANDARDI U PRUŽANJU ZDRAVSTVENE ZAŠTITE OSOBAMA SMEŠTENIM U REZIDENCIJALNE USTANOVE“

Dr Ranko Sovilj*

Projekat 'Standardi u pružanju zdravstvene zaštite osobama smeštenim u rezidencijalne ustanove' finansirali su Evropska komisija i Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom Vlade Republike Srbije. Nosilac projekta je Udruženje pravnika za medicinsko i zdravstveno pravo Srbije – SUPRAM, iz Beograda. Partner na projektu je Udruženje za unapređenje mentalnog zdravlja 'Duševna oaza' iz Vršca. Na projektu je angažovano 7 eksperata iz različitih oblasti, koji se bave ljudskim pravima, zdravstvenom zaštitom, mentalnim zdravljem, sociologijom i antropologijom.

Ključne reči: *zdravstvena zaštita, mentalno zdravlje, rezidenti, standardi ljudskih prava*

Poslednjih godina, Vlada Republike Srbije najavila je deinstitutionalizaciju osoba sa mentalnim smetnjama iz velikih institucija socijalne i zdravstvene zaštite, kao jedan od dugoročnih ciljeva u socijalnoj i zdravstvenoj politici.¹ Nedavne aktivnosti i stavovi predstavnika relevantnih institucija u sistemima socijalne i zdravstvene zaštite, ukazali su da proces zatvaranja rezidencijalnih ustanova, i uključivanje osoba sa mentalnim smetnjama u zajednicu, nije siste-

* Istraživač-saradnik Instituta društvenih nauka u Beogradu. Rad je rezultat angažovanja na projektu: „Standardi u pružanju zdravstvene zaštite osobama smeštenim u rezidencijalne ustanove“, koji je finansijski podržala Evropska unija.

1 Strategija razvoja zaštite mentalnog zdravlja, *Službeni glasnik RS*, br. 8/2007.

matski razvijen kao prioritetni cilj, te da će biti potrebno mnogo više vremena od očekivanog.

Istovremeno, položaj osoba smeštenim u rezidencijalne ustanove bio je u fokusu interesovanja brojnih međunarodnih tela (Visoki poverenik UN za ljudska prava, Komitet Saveta Evrope), ali i nacionalnih tela (Nacionalni mehanizam za prevenciju torture, Zaštitnik građana, Državni poverenik za ravnopravnost). Svi su istakli značaj u pristupu pružanja zdravstvene zaštite u rezidencijalnim ustanovama, kao i utisak kršenja ljudskih prava usled lišavanja, mučenja i zlostavljanja osoba smeštenih u rezidencijalne ustanove.

U Republici Srbiji usvojeni su Zakon o pravima pacijenata² i Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama,³ 2013. godine, kao *lex specialis*. Međutim, navedeni propisi ne oslanjaju se u potpunosti na usvojene standarde, koji se nalaze u relevantnim međunarodnim izvorima o pravima lica sa mentalnim smetnjama, a naročito Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom,⁴ i niza drugih relevantnih dokumenata (Konvencija UN CAT, Izveštaj Specijalnih izvestilaca UN o mučenju i zdravlju, Odbora UN, nacionalnih nezavisnih nadzornih organa itd.). Istovremeno, pomenuti izveštaji i istraživanja ukazali su na brojne propuste i probleme u pristupu, kvalitetu i pružanju zdravstvene zaštite osobama smeštenim u psihijatrijske i socijalne ustanove u Srbiji. Problemi se, u jednom od skorijih izveštaja, opisuju kao sistemski nedostaci u organizaciji i postupanju prema licima lišenim slobode, poput neadekvatnih smeštajnih uslova u pojedinim kapacitetima, nepostojanja ili nesprovođenja procedura, nedostatka odgovarajućeg psiho-socijalnog tretmana, neadekvatne zdravstvene zaštite i kadrovskih nedostataka, koji mogu, naročito u svom kontinuitetu, poprimiti karakter nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja.⁵

Pošto je, novembra 2016. godine, od Evropske komisije, projekat *Standardi u pružanju zdravstvene zaštite osobama smeštenim u rezidencijalne ustanove* imao je za cilj da direktno doprinese ukupnom poštovanju ljudskih prava, kroz upoznavanje sa problematičnom pozicijom osoba sa mentalnim smetnjama u rezidencijalnim ustanovama, usredsređujući se na jedan od najznačajnijih činilaca njihovog marginalizovanog i viktimiziranog položaja, a to je dostupnost

2 Zakon o pravima pacijenata, *Službeni glasnik RS*, br. 45/2013.

3 Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama, *Službeni glasnik RS*, br. 45/2013.

4 Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, *Službeni glasnik RS* - Međunarodni ugovori, br. 42/2009.

5 Izveštaj za 2016. godinu, Nacionalni mehanizam za prevenciju torture, Zaštitnik građana Republike Srbije, Beograd, 2017; dostupno na adresi: <http://npm.rs/attachments/article/711/GI%20NPM%202016%20final.pdf> (21.10.2017).

zdravstvene zaštite, te standardi u tretmanu i poštovanju ljudskih prava. Metodologija istraživanja, stručnih analiza i zaključaka koji su proistekli iz projektnih aktivnosti, išli su, takođe, za tim, da u zdravstvenim i socijalnim ustanovama afirmišu u svetu važeće međunarodne standarde u pružanju zdravstvene zaštite, odnosno da procene meru njihove ispunjenosti u Srbiji, a pre svega, vladajućih načela: poštovanje urođenog ljudskog dostojanstva, poštovanje lične autonomije, uključujući slobodu izbora i ličnu nezavisnost, nediskriminacija, puno i aktivno učestvovanje i uključivanje u društvo, poštovanje razlika i prihvatanje invaliditeta kao dela ljudske raznolikosti i čovečnosti, jednake mogućnosti, pristupačnost i jednakost između muškaraca i žena.⁶

Pitanje kvaliteta i prakse zdravstvene i socijalne zaštite jedan je od prioriteta,⁷ s obzirom na to da su mnogobrojna tela prepoznala zbrinjavanje u ustanovama rezidencijalnog smeštaja kao okvir za brojna kršenja, uključujući mučenje i zlostavljanje. Isti primeri (nacionalni i međunarodni) navode da u većini rezidencijalnih ustanova postoje ozbiljne povrede usvojenih standarda kada se radi o pružanju zdravstvene zaštite, a mnoge od tih povreda rezultiraju ozbiljnim posledicama – pogoršanju zdravlja, pa čak i smrti osoba smeštenim u rezidencijalne ustanove. Istovremeno, kao prioriteta projekta, postavljeni su upoređivanje i implementacija međunarodnih standarda u pogledu zaštite i integracije osoba sa mentalnim smetnjama u domaće zakonodavstvo. Naime, premda je usvojen u 2013. godini, Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama nije u značajnoj meri inkorporisao međunarodne standarde. Iako bi deinstitucionalizacija trebala da bude krajnji cilj, u prelaznom periodu bilo bi potrebno sprovesti hitne intervencije, u smislu praćenja, poboljšanja i osiguranja prava lica sa mentalnim smetnjama.

Značaj projekta *Standardi u pružanju zdravstvene zaštite osobama smeštenim u rezidencijalne ustanove* jeste to što direktno korespondira sa Pregovaračkim poglavljem 23 (Pravosuđe i osnovna prava)⁸ – Izveštaj o izveštavanju Srbije⁹ – naročito u vezi sa preporukama koje se odnose na: poboljšanje uslova u psihijatrijskim i socijalnim ustanovama; sprovođenje preporuka Evropskog odbora

6 Član 3 Zakona o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, *ibid*.

7 R. Sovilj, „Odgovornost vezana za oblasti sistema zdravstvenog osiguranja i socijalne zaštite“, *Srbija i reformisanje instituta odgovornosti*, Institut društvenih nauka, Beograd 2017, 9.

8 Dostupno na adresi: https://euinfo.rs/files/Publikacije-srp/35_koraka_za_web.pdf (21.10.2017).

9 Dostupno na adresi: <http://www.europa.rs/upload/2014/Screening-report-chapter-23-serbia.pdf> (21.10.2017).

CPT; usvajanje Zakona o zaštiti osoba sa mentalnim smetnjama u ustanovama socijalne zaštite; unapređenje zaštite i ostvarivanje prava osoba sa smetnjama. Projekat je podržan od Radne grupe za proces deinstucionalizacije Ministarstva zdravlja. Projekat je podržan i od člana Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, s obzirom na značaj ovog projekta za poboljšanje tretmana i statusa osoba smeštenim u rezidencijalne ustanove u Srbiji.

Projekat se fokusirao na pitanja vezana za izgradnju konsenzusa o spornim ili kontroverznim oblastima politike, s obzirom na to da je položaj osoba sa mentalnim invaliditetom uopšte, a posebno onih koji žive u rezidencijalnim ustanovama, tema mnogih sporova. Nedostatak koordinacije i pažnje, kao i nedostatak u skladu sa usvojenim standardima ljudskih prava, takođe su pitanja koja su u žiži rada na projektu. Takođe, sektor koji se fokusira na jačanje vladavine prava i dobro upravljanje direktno je relevantan za ovaj projekat, uglavnom zbog činjenice da su rezidencijalne ustanove velike javne institucije, pod nadležnošću dva ministarstva - zdravlja i socijalne zaštite.

Problemi sa kojima se projekat susreo su dvostruki. Suštinski problem odnosi se na nedostatke i praznine u sistemskim propisima i izvorima¹⁰ koji regulišu tretmane i pristup zdravstvenoj zaštiti u rezidencijalnim ustanovama. Ovi problemi postoje u pogledu nedostatka posebnih odredbi koje bi usmerile sve zainteresovane strane, negovatelje, pružaoce zdravstvenih usluga, pacijente i staratelje, u smislu sadržaja prava i dužnosti, na to koji su standardi u datom kontekstu. Štaviše, postojeći zakonski okvir je manjkav u standardima koji su usvojeni na međunarodnom nivou, te nije u potpunosti usklađen sa standardima ljudskih prava koji štite i čuvaju prava osoba sa mentalnim smetnjama, posebno onih u smeštenih u rezidencijalne ustanove.

S druge strane, projekat se suočio sa problemima u praksi, koji su otkriveni u pojedinačnim slučajevima, na osnovu izveštaja nezavisnih državnih organa (Nacionalni preventivni mehanizam protiv torture, Zaštitnik građana, Državni poverenik za ravnopravnost). Ovi problemi otkrivaju kršenja ne samo standarda koji su usvojeni i koji još nisu uključeni u postojeći okvir, već i onih standarda koji su u potpunosti priznati u okviru sistema zdravstvene i socijalne zaštite. Ove povrede se odnose na nedovoljan pristup potrebnim zdravstvenim uslugama osobama smeštenim u rezidencijalnim ustanovama (npr. vanredne situa-

10 R. Sovilj, "Odgovornost vezana za oblasti sistema zdravstvenog osiguranja i socijalne zaštite", *Srbija i reformisanje instituta oodgovornosti*, Institut društvenih nauka, Beograd 2017, 10.

cije, stomatološke usluge, spasavanje života, specijalistička nega, terapija itd.). Navedene povrede i nesreće mogu se pripisati pravnim prazninama postojećeg zakonodavnog okvira u Srbiji, te zastarelih odredbi koje se odnose na oblast zdravstvene zaštite u institucijama, nedovoljnom nivou obuke i saradnje među osobljem socijalnih i zdravstvenih službi, koji su pokazali ozbiljan nedostatak svesti o usvojenim standardima i praksama koje nisu u skladu sa trenutnim nacionalnim i međunarodnim izveštajima o ljudskim pravima, ali i nedostatku kadra, stigmatizaciji osoba sa mentalnim smetnjama u društvu, čaki među zdravstvenim profesionalcima.

Projekat se odnosio na nekoliko ciljnih grupa: ♦ lica smeštena u stacionarnim psihijatrijskim i socijalnim ustanovama u Srbiji; ♦ zdravstveno osoblje, socijalni radnici i negovatelji zaposleni u rezidencijalnim ustanovama u Srbiji; ♦ relevantni učesnici u sistemu zdravstvene i socijalne zaštite – donosioci politika.

Projekat se sastojao iz nekoliko celina – potprojekata (tzv. *klastera aktivnosti*).

Glavni cilj prve faze projekta je sticanje znanja i uvida iz različitih relevantnih izvora – pravnih izvora i standarda (nacionalnih, regionalnih i međunarodnih), kao i od ciljnih grupa i krajnjih korisnika – zdravstvenog osoblja i negovatelja u rezidencijalnim ustanovama i krajnjih korisnika. U okviru ove faze projekta sprovedena je detaljna analiza, sa „setom standarda“ za praćenje zdravstvenih usluga osobama sa mentalnim smetnjama. Ovaj segment projekta realizovan je kroz aktivnosti unutar istraživačkog potprojekta, i to: 1) Analizom najsavremenijih odredbi i praksi u pogledu zdravstvene zaštite osoba sa mentalnim smetnjama smeštenim u rezidencijalne ustanove, i 2) Analizom usvojenih i novih standarda koji se odnose na tretman, položaj i prava osoba sa mentalnim smetnjama, koji se nalaze u relevantnim međunarodnim i regionalnim izvorima ljudskih prava.

Istraživačka aktivnost ovog projekta postigla je dva cilja. Kao prvo, analizirani su aktuelni zakonodavni i politički trendovi i stanja u vezi sa dužnostima, sistemskim karakteristikama, sistemskim nedostacima i prazninama, kao i sveobuhvatnim okvirom koji se odnosi na tretman i položaj osoba sa mentalnim smetnjama u rezidencijalnim ustanovama, kao i drugi sistemski i tehnički nedostaci koji ometaju pružanje zdravstvene zaštite u institucionalnim okruženjima, a koji se tiču organizacije sistema zdravstvenog osiguranja i pružanja usluga u i iz rezidencijalnih ustanova. Ovaj cilj postignut je kroz detaljnu stručnu analizu i procenu trenutno važećih propisa: zakona, podzakonskih akata, politika,

strategija i internih akata koji regulišu pružanje zdravstvene zaštite osobama smeštenim u rezidencijalne ustanove. Diskutovanju pitanja posvećena su dva okrugla stola: „Zdravstvena zaštita osoba sa mentalnim poteškoćama u rezidencijalnim ustanovama i van njih, u skladu sa standardima ljudskih prava“ (februara 2017. godine) i „Autonomija i odlučivanje osoba sa invaliditetom u kontekstu zdravstvene zaštite“ (oktobra 2017. godine). Posebna pažnja bila je usmerena na pitanja vezana za autonomiju (pravo na saglasnost), učešće (u donošenju odluka o zdravstvenoj zaštiti), izdavanje i primena preporuka za vaninstitucionalno lečenje, diskriminacija rezidencijalnih pacijenata, kodeks ponašanja u vezi sa medicinskim osobljem u rezidencijalnim ustanovama, kao i pružanje blagovremene i adekvatne zdravstvene zaštite u skladu sa poštovanjem ljudskih prava u Republici Srbiji. Sva obuhvaćena pitanja istražena su sa stanovišta relevantne teorije, zakonodavstva i uporedne prakse, a naročito eminentnih stručnjaka iz oblasti medicinskog prava i drugih oblasti vezanih za položaj osoba sa mentalnim smetnjama.¹¹ Drugi cilj je sastavljanje i pojašnjenje relevantnih standarda iz međunarodnih i regionalnih instrumenata, u vezi sa očuvanjem i zaštitom autonomije, dostojanstva, nezavisnosti i integriteta osoba sa smetnjama uopšte, kao i onih koji su smešteni u rezidencijalne ustanove, u domenu zdravstva. U ostvarivanju drugog cilja od izuzetnog značaja bili su izveštaji i preporuke nacionalnih nezavisnih tela za praćenje. Kao rezultat gore navedenog istraživanja, jeste objavljena studija sa svim relevantnim pravnim i socijalno-kulturnim analizama.

U okviru druge faze projekta izvršena je detaljna procena diskriminacije, nedostataka i prepreka u pružanju zdravstvene zaštite i lečenja osoba sa smetnjama u razvoju. Rezultati su postignuti kroz sledeće aktivnosti. **1.** Održane fokus grupe u četiri rezidencijalne ustanove, sa medicinskim osobljem, starateljima i administracijom odabranih rezidencijalnih institucija, pružaocima zdravstvenih usluga u vaninstitucionalnim okruženjima unutar opština u četiri gradova u Srbiji (5-10 učesnika po grupi); **2.** Jedna fokus grupa sa stručnjacima i donosiocima odluka u oblasti ljudskih prava i smetnji, zdravstvene zaštite u gradu Beogradu (10 učesnika); **3.** Jedna fokus grupa sa upravljačkim kadrom ustanova, takođe u Beogradu; **4.** Intervjuji sa menadžmentom i korisnicima usluga u oda-

11 Na primer, o pitanjima pristanka i prinudnog lečenja videti: J. Radišić, *Medicinsko pravo*, Beograd, 2004, str. 76 i str. 87; Z. Radivojević, N. Raičević, „Međunarodna zaštita osoba sa mentalnim poremećajem“, *Temida*, Septembar 2007, str. 11–25; „Pravna pitanja zdravstvene zaštite osoba s invaliditetom“, u: *Zabrana diskriminacije osoba sa invaliditetom*, ur. J. Trkulja, B. Rakić, D. Tatić, Beograd, 2012, str. 305–324.

branim rezidencijalnim ustanovama.¹²

Cilj pomenutih aktivnosti bio je da izvrši detaljnu procenu prakse u kojoj se pojavljuju većina kršenja, prepreka i lišavanja, i stekne uvid u iskustva svih glavnih učesnika u datom kontekstu. Procena se, dakle, postigla neposredno, putem fokus grupa i aktivnosti intervjuja sa pripadnicima obe strane odnosa – pružalaca zdravstvene zaštite i krajnjih korisnika, odnosno lica sa smetnjama smeštenih u rezidencijalnim ustanovama. Svaka od šest fokus grupa bila je oformljena tako da obezbedi metodološke zahteve u vezi sa strukturom grupe (razlikovanje profesija, pozicija, iskustva i vlasništva nad vlastima) i legitimitet njihovih rezultata. Na osnovu odrađenih fokus grupa došlo se do značajnih informacija u pogledu prakse i iskustva pružalaca zdravstvene zaštite i lica smeštenih u rezidencijalne ustanove. Upravo to je omogućilo nova saznanja u pogledu sistemskih nedostataka koji utiču na rad i život onih koji su u pitanju, koje su kritične tačke u trenutnom stanju, kako bi se problemi rešavali na putu ka konačnoj deinstitucionalizaciji osoba sa mentalnim smetnjama u Srbiji.

Na osnovu prethodno obavljenih istraživanja i fokus grupa, sprovedena je naredna faza projekta – obuka kadrova. Prevažni cilj ove aktivnosti je bio podizanje nivoa svesti i znanja pružalaca zdravstvenih usluga u rezidencijalnim zdravstvenim i socijalnim ustanovama o usvojenim standardima ljudskih prava osoba sa mentalnim smetnjama u rezidencijalnim ustanovama, glavnim nedostacima, zloupotrebama i oblicima kršenja njihovih prava. Aktivnosti unutar ove kompetente projekta obuhvataju pet jednodnevnih treninga organizovanih za osoblje u odabranim rezidencijalnim ustanovama. Na svim održanim predavanjima kontinuirane edukacije prisustvovao je veliki broj medicinskog osoblja (lekari specijalisti, medicinske sestre, zdravstveni tehničari, farmaceuti) i radnici socijalne zaštite. S obzirom na to da su predavanja akreditovana kod Zdravstvenog saveta Srbije i Komore socijalne zaštite, bio je garantovan visok kvalitet sadržaja obuke. Zdravstveni radnici iz vaninstitucionalnih okruženja takođe su prisustvovali predavanjima u meri u kojoj su uključeni u pružanje zdravstvenih usluga stanovnicima u svojim opštinama.

Predavanja u okviru programa kontinuirane edukacije zdravstvenih i socijalnih radnika održana su u pet rezidencijalnih ustanova na teritoriji Republike Srbije i to: Specijalna psihijatrijska bolnica „Kovin“ u Kovinu, Dom za smeštaj odraslih lica „Gvozden Jovaničićević“ u Velikom Popovcu, Dom za duševno

12 Rezultati istraživanja na terenu, fokus grupe I-VI, juna 2017, projekat: *Securing health care in line with human rights standards for persons with disabilities in residential institutions in Serbia*, SUPRAM, Beograd, 2016-2017.

obolela lica „1. oktobar“ u Starom Lecu, Specijalna bolnica za psihijatrijske bolesti „Dr Slavoljub Bakalović“ u Vršcu i Dom za odrasle „Sveti Vasilije Ostroški Čudotvorac“ u Novom Bečeju. Kako su predavanjima prisustvovali i zdravstveni i socijalni radnici - ostvarena je značajna međusektorska saradnja po pitanju položaja osoba sa mentalnim smetnjama.

Predavanja je održao stručni tim trenera/predavača, koji se sastojao od eksperata za ljudska prava, zdravstvenu zaštitu i zdravstveno i medicinsko pravo. Po profesiji, predavači su bili: istaknuti naučni radnici u oblasti zdravstvenog i medicinskog prava, eminentni pravnici i sudija, psihijatar, psiholog, profesor socijalne zaštite. Time je ostvarena značajna međusektorska saradnja, s obzirom da se pomenutoj temi pristupilo sa različitih aspekata. Na taj način, prisutni zdravstveni i socijalni radnici mogli su dobiti značajne informacije o pravima i tretmanu osoba sa mentalnim smetnjama.

Cilj predavanja bio je predstavljanje nalaza iz prethodnih istraživačkih faza projekta: analiza standarda i fokus grupa i intervju. Njima se takođe nastojalo da se proširi „skup standarda“, sa ciljem izgradnje kapaciteta i podizanja svesti zdravstvenog osoblja i administracije, da se adekvatnije bave pružanjem zdravstvene zaštite osobama sa mentalnim smetnjama, u skladu sa novousvojenim standardima, principima lične autonomije, integriteta, dostojanstva, ljudskih prava osoba sa mentalnim smetnjama.

Oblasti obuhvaćene predavanjima odnosile su se na pitanja od značaja za adekvatno pružanje zdravstvene zaštite koja je više u skladu sa ljudskim pravima osoba sa mentalnim smetnjama i osobama koji su lišene poslovne sposobnosti. Teme su se odnosile na obrazovanje o invalidnosti i ljudskim pravima, lečenje pacijenata pod starateljstvom, sprečavanje maltretiranja i zlostavljanja, osnaživanje osoba sa mentalnim smetnjama, značaj lične autonomije i učešće osoba sa smetnjama u donošenju odluka u vezi sa njihovim zdravljem u procesu ličnog planiranja, koordinacije i saradnje sa zdravstvenim radnicima u vaninstitucionalnom okruženju, i saradnje sa telima nadzora i organizacijama civilnog društva.

Pojedinačne teme su bile sledeće: Prava korisnika rezidencijalnog smeštaja iz ugla zaštite mentalnog zdravlja; Međusektorska saradnja u pružanju usluga i zaštita prava lica smeštenih u ustanove zdravstvene i socijalne zaštite; Zdravstvena zaštita osoba sa mentalnim poteškoćama u rezidencijalnim ustanovama i van njih, u skladu sa standardima ljudskih prava; Međusektorska saradnja u pružanju usluga i zaštiti prava korisnika rezidencijalnog smeštaja; Nova para-

digma o poslovnoj sposobnosti i saglasnost na tretman kada su u pitanju osobe sa mentalnim teškoćama; Standardi pružanja zdravstvene zaštite osobama smeštenim u rezidencijalne ustanove.

Prisutni zdravstveni i socijalni radnici, koji su učestvovali u ovoj vrsti profesionalne edukacije detaljnije su upoznati sa pravima korisnika rezidencijalnog smeštaja, kako u kontekstu međunarodnih i evropskih dokumenata (Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama iz 1950. godine,¹³ Konvencija o ljudskim pravima i biomedicine iz 1997. godine,¹⁴ Povelja o osnovnim pravima Evropske Unije iz 2000. godine,¹⁵ Deklaracija za mentalno zdravlje za Evropu i Akcioni plan mentalnog zdravlja za Evropu iz 2005. godine,¹⁶ Evropski Pakt za mentalno zdravlje iz 2008. godine,¹⁷ Konvencija UN o pravima pacijenata sa mentalnim smetnjama iz 2006. godine¹⁸), tako i sa postojećom regulativom u domaćem zakonodavstvu (Zakon o pravima pacijenata iz 2013. godine, Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama iz 2013. godine, Zakon o socijalnoj zaštiti iz 2011. godine,¹⁹ Strategija za mentalno zdravlje, Pravilnik o bližim uslovima za primenu fizičkog sputavanja i izolacije lica s mentalnim smetnjama, koje se nalaze na lečenju u psihijatrijskim ustanovama,²⁰ Pravilnik o vrsti i bližim uslovima za organizovanje organizacionih jedinica i obavljanje poslova zaštite mentalnog zdravlja u zajednici²¹). Time je ukazano na prava lica smeštenih u rezidencijalne ustanove, ali i na njihove dužnosti, te probleme u realizovanju njihovih prava. Prisutni su upoznati i sa postupkom lišavanja i vraćanja poslovne sposobnosti osobama sa mentalnim smetnjama, i saglasnosti na tretman, procedure prijema

-
- 13 Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Službeni list SCG - Međunarodni ugovori*, 9/2003; Zakon o ratifikaciji Evropske Konvencije za sprečavanje mučenja, *Službeni list SCG - Međunarodni ugovori*, br. 9/2003.
- 14 Zakon o ratifikaciji Konvencije o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primene u biologiji i medicine; kraće: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini, *Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori*, br. 12/2010.
- 15 Dostupno na adresi: http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Povelja%20Evropske%20unije%20o%20osnovnim%20pravima.pdf (21.10.2017).
- 16 EUR/04/5047810/6, January 14.th 2005. Helsinki, Finland.
- 17 WHO Mental Health Declaration for Europe, 2005; European Pact for Mental Health and Well-being, EU High-level Conference, Brussels 12-13 June 2008.
- 18 Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, *Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori*, br. 42/2009.
- 19 Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik RS*, br. 24/2011.
- 20 Pravilnik o bližim uslovima za primenu fizičkog sputavanja i izolacije lica sa mentalnim smetnjama koja se nalaze na lečenju u psihijatrijskim ustanovama, *Službeni glasnik RS*, br. 94/2013.
- 21 Pravilnik o vrsti i bližim uslovima za obavljanje organizacionih jedinica i obavljanje poslova zaštite mentalnog zdravlja u zajednici, *Službeni glasnik RS*, br. 106/2013.

i pristanka na smeštaj u ustanovu, pristanka na lečenje, informisane saglasnosti, zaštite privatnosti, vođenja evidencija, uslovima za fiksaciju i izolaciju. Tokom predavanja ukazano je na osnovne principe zaštite mentalnog zdravlja (autonomija, kontinuitet, efektivnost, dostupnost, sveobuhvatnost, jednakost, odgovornost, koordinacija, efikasnost), kao i na organizaciju službe za mentalno zdravlje u Srbiji.

Gore navedena faza aktivnosti ima izuzetan značaj u adresiranju centralno posmatranog problema – rada u institucijama zdravstvene i socijalne zaštite. Poseban značaj ove faze projekta jeste u nastojanju rešavanja problema obukom zdravstvenog osoblja i negovatelja, podizanjem svesti o njihovim dužnostima, primeni predloženih standarda i značaju tretmana osoba sa mentalnim smetnjama.

Ukupno posmatrano, projekat ima za cilj poboljšanje i osnaživanje poštovanja ljudskih prava ove društveno marginalizovane grupe, na putu ka deinstitutionalizaciji osoba sa mentalnim smetnjama.

Tokom trajanja projekta, učesnici su sagledali i rezimirali svoje iskustvo tokom preduzimanja brojnih aktivnosti, nalaza iz faza istraživanja i analiza, te praktičnih obuka, kako bi završili projekat sa nizom predloženih specifičnih i adekvatnih preporuka relevantnim telima u sistemu. Takođe, u dva navrata partneri su organizovali okrugle stolove – prvi okrugli sto, koji se bavio širim konsultacijama sa glavnim učesnicima, kao i svim zainteresovanim subjektima, a drugi okrugli sto bio je organizovan za raspravu o preliminarnim nalazima iz prvih faza projekta, pre izrade preporuka. Konačne preporuke saopštene su javnosti na završnoj konferenciji koju su organizovali partneri projekta, i koja je bila otvorena za medije, političke predstavnike, predstavnike organizacije civilnog društva i druge.

Može se konstatovati da je projekat imao trostruki uticaj: na nivo istraživanja, stepen prakse i nivo kreiranja politike i zakona.

Kao prvo, aktivnosti predviđene projektom imaju za cilj da utiču na znanje koje postoji u pogledu položaja osoba sa mentalnim smetnjama u rezidencijalnim ustanovama, njihovim potrebama i pravima u procesu pružanja zdravstvene zaštite. Takođe, doprinosi razumevanju i kombinaciji različitih standarda koji se odnose na predmetnu temu. Ovakvo znanje i rad nedostaju, i postoji potreba da se popuni taj nedostatak. Teoretski i naučni doprinos, čak i ako je pomoćna aktivnost u ovom projektu, služi informisanju kako naučne zajednice, tako i donosilaca odluka o datom problemu i mogućem rešenju.

Drugo, projekat je nastojao da postigne konkretan i direktan uticaj na tekuće

prakse u odnosu na položaj i tretman osoba sa mentalnim smetnjama u rezidencijalnom smeštaju i pružanju zdravstvene zaštite njima. Ovo se postiglo kroz niz aktivnosti koje su direktno usmerene na podizanje svesti, unapređenje znanja i povećanje senzibiliteta zdravstvenog osoblja i negovatelja u rezidencijalnim ustanovama u kontekstu standarda ljudskih prava, standarda ponašanja i poštovanja autonomije i integriteta osoba sa mentalnim smetnjama. Ovaj neposredan uticaj postignut je kroz pet jednodnevnih treninga u rezidencijalnim ustanovama sa velikim brojem prisutnih učesnika.

Treće, konačni rezultat projekta formulisan je u obliku završne studije i konkretnih i implementirajućih preporuka i politika. Prikupljeni rezultati potencijalno mogu uticati na kreatore politike u relevantnim ministarstvima i šire javnosti. U cilju borbe protiv negativnih praksi pružanja zdravstvene zaštite osobama u institucionalnim okruženjima, koje ponekad predstavljaju teške prekršaje kao što je zlostavljanje, rezultati projekta mogu uticati na donosioce odluka, informišući širu javnost i doprinoseći sveukupnoj svesti o važnosti borbe protiv diskriminacije i kršenja prava osoba sa mentalnim smetnjama, pre, tokom i nakon procesa deinstitutionalizacije. Kao takvi, ovi instrumenti imaju za cilj unapređenje okvira koji reguliše pružanje zdravstvene zaštite osobama sa mentalnim smetnjama u rezidencijalnim ustanovama.

Opravdanost projekta ogleda se u promovisanju metoda za bolje sprovođenje zakona i politika, kao i promovisanje usvojenih standarda koji nisu implementirani u datoj oblasti. Rezultati projekta predstavljaju dragocena sredstva u budućem procesu deinstitutionalizacije, posebno u svetlu tretmana i poštovanja prava osoba sa mentalnim smetnjama, njihovoj integraciji i učešću u donošenju odluka i očuvanju njihovog zdravlja.

Na kraju, posebna vrednost projekta i dobijenih rezultata istraživanja prakse rezidencijalnih ustanova, ogleda se svakako i u intersektorskom pristupu (usluge zdravstvene i usluge socijalne zaštite) koji ukazuje na neophodnost jačanja veza i koordinacije u radu, a sve za dobrobit korisnika rezidencijalnih usluga, čime i same usluge dobijaju na kvalitetu i zakonitosti u njihovom radu.

OVERVIEW OF THE PROJECT 'SECURING HEALTH CARE IN LINE WITH HUMAN RIGHTS STANDARDS FOR PERSONS WITH DISABILITIES IN RESIDENTIAL INSTITUTIONS IN SERBIA'

Summary

Project “Securing health care in line with human rights standards for persons with disabilities in residential institutions in Serbia” was financed by the European Commission and the Office for Cooperation with Civil Society of the Government of the Republic of Serbia. The project holder is the Association of Lawyers for Medical and Health Law of Serbia – SUPRAM from Belgrade. The partner on the project is the Association for the improvement of mental health “Mental Oasis” from Vrsac. The project involved 7 experts from various fields dealing with human rights, health care, mental health, sociology and anthropology.

Key words: *health care, mental health, residents, human rights standards*